

WAARHEEN MET HET HUWELIJK ?

Relaties worden belangrijker, problematischer en veelvormiger

Ruut Veenhoven

Gepubliceerd in: Socialisme en Democratie 1976, pp. 584-592

Wie probeert zich een beeld te vormen van de veranderingen in het huwelijk van de laatste jaren, raakt makkelijk in verwarring. De ontwikkelingen zijn op het eerste gezicht nogal tegenstrijdig. Enerzijds lijkt het huwelijk in verval, anderzijds blijkt het populairder dan ooit.

De tekenen van verval springen het meest in het oog. Het huwelijk wordt allengs minder stabiel. Meer mensen hebben met huwelijksproblemen te maken en het aantal echtscheidingen neemt gestaag toe. Samenwonen betekent niet meer automatisch ook getrouwd zijn. Leven in concubinaat wordt gebruikelijker en hier en daar zijn enige alternatieve levensvormen van de grond gekomen. Sexualiteit is allang niet meer voorbehouden aan het huwelijk. Voorechtelijk sexueel verkeer is inmiddels gewoon geworden en met buitenechtelijke sexuele contacten lijkt het dezelfde kant op te gaan.

Parallel met deze verandering in de gedragspatronen vond ook een kentering van opvattingen plaats. Men is makkelijker gaan denken over sexualiteit, scheiding en over andere samenlevingsvormen dan het huwelijk. Er is ook veel kritiek op het huwelijk. Veelvuldig wordt het afgeschilderd als een anachronistisch instituut, dat mensen beperkt in hun relaties met anderen, hen aanzet tot inhaligheid, de vrouw onderdrukt, enzovoort.

Toch geniet het huwelijk een stijgende populariteit. Ondanks de toeneming van scheidingen blijkt ieder jaar weer een groter deel van de volwassen bevolking met een vaste levenspartner onder één dak te wonen; aldus niet met een boterbriefje van het stadhuis. Dat is ook niet zo verwonderlijk, want het bestaan als vrijgezel blijkt gemiddeld minder bevredigend. Het is een bekend feit, dat in onze cultuur ongehuwden gemiddeld minder gelukkig zijn, dat zij meer psychische problemen hebben, lichamelijk minder gezond zijn en dat zij door de bank genomen ook eerder dood gaan. Kennelijk kun je in een samenleving als de onze steeds moeilijker zonder een levenspartner.

De mate waarin je met die partner op kunt schieten blijkt ook steeds beslissender te worden voor het plezier wat je aan het leven beleeft. Het verband tussen huwelijkstevredenheid en de tevredenheid met het leven als geheel is de laatste twintig jaar sterker geworden. In 1949 waren tevredenheid met werk en gezondheid nog de beste voorspellers van geluk, nu is huwelijks-tevredenheid veruit de krachtigste voorspeller geworden.² Dit wijst bepaald niet op verval van het huwelijk. Eerder indiceert het een versteviging van de positie van het instituut.

Toch liegen ook de tekenen van verval er niet om. Dat roept de vraag op of beide ontwikkelingen elkaar eigenlijk wel uitsluiten en of er niet een verklaring kan worden bedacht waarin beide een logische plaats hebben. In dit artikel doe ik een voorstel voor zo'n verklaring en leid daaruit verwachtingen voor toekomstige ontwikkelingen af.

1 HISTORISCHE ACHTERGROND

Veranderingen in het huwelijk

Veranderingen in het huwelijk zijn niet van vandaag of gisteren. Een aantal eeuwen al is er een veranderingsproces aan de gang en de ontwikkelingen sinds de zestiger jaren kan men zien als een deel daarvan.

Wat is er gebeurd? Kort gezegd dit: het huwelijk is de laatste paar honderd jaar een exclusieve relatie geworden. Man en vrouw gingen meer samen optrekken en minder met vrienden, collega's, ouders, burens enzovoort. De relaties tussen de echtgenoten werden daarbij allengs meer emotioneel en minder zakelijk van aard. Steeds minder werden de onderlinge verhoudingen gereguleerd middels controle van buitenstaanders op basis van voor iedereen geldende traditionele gedragscodes, maar steeds meer werd dit een zaak, die de partners zelf gingen beoordelen op grond van hun eigen specifieke gevoelens en ervaringen. Tevens werd de machtsverhouding tussen man en vrouw minder ongelijk. In de loop van dat proces zien we dat het huwelijk steeds minder voorbehouden blijft aan een beperkt aantal mensen, die zich een eigen huishouden kunnen veroorloven. De huishoudens worden kleiner. Er komen minder vrijgezellen. Het aantal scheidingen neemt toe.

Die veranderingen komen niet uit de lucht vallen. Ze zijn een gevolg van fundamentele veranderingsprocessen, die zich in de samenleving voordeden. Twee samenhangende lange termijn-ontwikkelingen kunnen in dit verband genoemd worden: *institutionele differentiatie en psychologische individualisering*.

Maatschappelijke veranderingen

Met het eerste doel ik op het steeds complexer worden van de maatschappij: het ontstaan van steeds meer verschillende, steeds sterker voor bepaalde taken gespecialiseerde instituties, die op steeds ingewikkelder manieren steeds verder met elkaar vervlochten raken. De kleine, homogene, betrekkelijk eenvoudig gestructureerde en nagenoeg autarke gemeenschappen van de middeleeuwen zijn geleidelijk opgelost in een veel omvattender, veel complexer samenleving, waarin door middel van een vergaande arbeidsverdeling veel meer verschillende producten gemaakt en gedistribueerd kunnen worden, veel meer ideeën kunnen worden gegenereerd, waarin gecompliceerde bestuurssystemen mogelijk zijn, enzovoort.

Psychologische veranderingen

Met het tweede — psychologische individualisering — doel ik op het gelijktijdig ontstaan van steeds groter persoonlijkheidsverschillen tussen mensen. De mensen van vandaag zijn niet alleen anders dan de mensen in de middeleeuwen waren, maar ze verschillen onderling ook meer van elkaar en maken in hun leven groter en minder goed voorspelbare psychische veranderingen door. In de loop van de tijd gingen steeds meer mensen afwijken van het voor hun leeftijd, stand en geslacht geldende wensbeeld. Steeds minder liet men gevoelens en verlangens bepalen door 'wat hoort'. Steeds meer gingen mensen 'op zoek naar zichzelf'. Deze ontwikkeling tekent zich al af in de renaissance, maar schijnt zich vooral in de laatste honderd jaar sterker te doen gelden. Het uiteenvallen van de homogene gemeenschappen van weleer in meer gespecialiseerde segmenten heeft daartoe zeker bijgedragen. Het verlichtte de normatieve druk en schiep een vraag naar verschillend soortige mensen. Verder heeft waarschijnlijk ook de opkomst van het

kerngezin het ontstaan van grote persoonlijkheidsverschillen in de hand gewerkt. In de beslotenheid van het kleine gezin krijgen merkwaardigheden in de relatie tussen ouder en kind een veel sterker effect dan in de smeltpot van grootfamilie en buurt. Maar goed: deze veranderingen voltrekken zich. Zoals we zullen zien, hebben ze een grote invloed op de manier waarop mensen met elkaar omgaan.

Effecten van institutionele differentiatie

Met het toenemen van de complexiteit van de samenleving zijn mensen allengs steeds afhankelijker geworden van een steeds kleiner aantal intieme relaties. Een drietal mechanismen speelt hierbij een rol.

Ten eerste leidt de opsplitsing van samenlevingsverbanden tot op specifiekere taken gespecialiseerde eenheden tot een scherpere scheiding tussen zakelijke en gevoelsmatige contacten. Specialisatie impliceert nu eenmaal concentratie op één functie, ten koste van vervulling van andere functies. Optimalisering van efficiency in het productiesysteem, objectiviteit in de wetenschap of rechtvaardigheid in het rechtsbestel beperkt daardoor de ruimte voor gevoelsmatige expressie in die sociale systemen. De verhoudingen met collega's, ambtenaren, winkeliers, enzovoort werden dan ook koeler. Omdat mensen echter niet minder behoefte kregen aan gevoelsmatig contact, raakten zij dus meer aangewezen op de overblijvende relaties: vrienden, familie en gezinsleden. Ook de contacten daarmee werden echter bemoeilijkt.

Een tweede effect van de toenemende institutionele differentie is namelijk een groeiende mobiliteit. Mensen gaan meer verhuizen maken meer sociale stijging en daling mee. Het kerngezin wordt daardoor losgescheurd uit het groter familieverband en wordt moeilijker om vriendschappen van vroeger in leven te houden. Minder gevoelswarme contacten dus.

Dan nog een derde punt. Het maatschappelijk differentiatieproces heeft ook tot gevolg dat de gemeenschap als geheel steeds minder aanknopingspunten voor gevoelsmatige relatering gaat bieden. De grenzen van de gemeenschap waartoe men zich kan rekenen worden allengs vager. De homogene, goed herkenbare 'Gemeinschaft' verandert geleidelijk in een complexe ondoorzichtige 'Gesellschaft'. Het wordt daardoor steeds moeilijker om aan streek, stad of buurt nog een 'wij-gevoel' te ontlenuen. Dat gevoel ergens bij te horen moet daarom meer geput worden uit de steeds schaarser wordende intieme, persoonlijke relaties. We zien dus, dat mensen meer moeten hebben van minder relaties.

Effecten van psychologische individualisering

Het proces van psychologische individualisering leidt via andere mechanismen tot soortgelijke gevolgen.

Ten eerste leidt ook dit proces tot een beperking van het aantal contactmogelijkheden. Doordat mensen meer van elkaar gaan verschillen wordt het minder makkelijk om het met iedereen even goed te vinden. Men moet meer zoeken naar mensen die aansluiten op de eigen specifieke psychische gesteldheid: mens met wie het 'klikt'. De kans dat het klikt met alle mensen die men daarvoor niet heeft uitgezocht, wordt kleiner. Het contact met burens, collega's en familieleden wordt daardoor allengs minder bevredigend. Mede als gevolg hiervan verskraalt het openbare leven. Men raakt meer aangewezen op intieme vrienden, in het bijzonder op een levensgezel. De contacten worden tegelijkertijd daarmee ook belangrijker omdat de toenemende individualisering ook een grote behoefte aan 'diepgaande' relaties schept.

Een tweede effect van het individualiseringsproces is namelijk dat mensen meer met identiteitsproblemen geconfronteerd worden. Naarmate minder duidelijk en stringent wordt

voorgeschreven hoe een mens hoort te zijn, moet men meer zelf gaan uitzoeken wie men is. Steeds meer moeten mensen eigen gevoelens, overtuigingen en aspiraties in kaart gaan brengen, op waarde schatten en onderling in overeenstemming brengen. Dit is een moeilijk probleem, wat men zelden eens en voor altijd oplost. Behalve in de adolescentie wordt men er ook in andere levensfasen mee geconfronteerd. Veel mensen worstelen er heel hun leven mee zonder er ooit uit te komen: de prijs van de vrijheid. Hoe dan ook: het vinden van jezelf is een belangrijker levensprobleem geworden en typisch een probleem waarvoor je anderen nodig hebt; liefst anderen waarmee het ‘klikt’, waarmee op zoveel punten overeenstemming bestaat, dat zij problemen en gevoelens kunnen herkennen en relevante oplossingen kunnen geven. Hoe meer men op elkaar lijkt, hoe beter verschillen aan het licht gebracht kunnen worden en hoe scherper het beeld wordt dat men van zichzelf kan krijgen. Intieme relaties zijn als zodanig praktisch onmisbaar geworden.

2 GEVOLGEN VOOR DE RELATIE

Groter afhankelijkheid van kleiner aantal diepere relaties

We zien dus dat de differentiatieprocessen op zowel het sociaal-institutionele als op het individueel psychologische vlak tot een verschuiving in het patroon van gevoelsmatige intermenselijke contacten hebben geleid. Kenmerkend voor de middeleeuwse samenleving was een veelheid aan naar onze smaak wat oppervlakkige contacten op werk, op straat, thuis met familie, enzovoort. Contacten dus die in zeer verschillende sociale context plaats vonden en waarbij gevoelsmatige expressie eerder een vanzelfsprekend bijverschijnsel dan een doel was.

Vandaag de dag zien we dat mensen hun gevoelens bij voorkeur in enkele zorgvuldig geselecteerde, vaak ‘diepe’ relaties tot uitdrukking brengen. Gevoelsmatige expressie is daarbij doel in zichzelf en de relaties zijn voor dat doel gestructureerd. Ze moeten liefst ‘totaal’ zijn. Het moet klikken op alle fronten en alle communicatieve kanalen moeten worden gebruikt. Verbaal contact is daarvoor alleen vaak onvoldoende, seksueel contact wordt steeds noodzakelijker om de gewenste graad van intimiteit te bereiken. De verdieping wordt niet alleen gezocht in intenser contact maar ook in verlenging van de tijd die men met elkaar doorbrengt en vermenging van levenslot. Steeds meer gaat men samenwonen als noodzakelijk ervaren. Kortom: intenser relaties maar ook minder relaties. Dat geeft grote afhankelijkheid. Geborgenheid, koestering, liefde, identiteit, enzovoort, we moeten het goeddeels zoeken bij een paar mensen. Als er één uitvalt, komen we al tekort.

Groter kwetsbaarheid van relaties

De concentratie op steeds minder, steeds intenser relaties heeft nog meer bezwaren. Het maakt die relaties kwetsbaarder. In vroeger tijd kon men voor zijn verschillende emotionele behoeften bij veel meer mensen terecht in een groter diversiteit van sociale situaties. Geborgenheid bij de geloofsgenoten in de kerk, solidariteit met de familieleden thuis, platte lol met de vrienden in de kroeg, erotiek met een losse carnavalsliefde, enzovoort. Die verschillende behoeften moeten nu door minder mensen vervuld worden in vaak minder geëigende situaties. Dat lukt vaak niet, met als gevolg dat een aantal behoeften niet voldoende vervuld wordt, dat mensen gefrustreerd raken en elkaar eisen gaan stellen waaraan ze niet kunnen voldoen. Dat maakt de relatie er veelal niet beter op. We zien dus dat naarmate men het meer van elkaar moet hebben, de kans groter wordt dat men bij elkaar tekort komt. Dit is niet het enige wat relaties kwetsbaarder maakt.

Belangrijker is misschien nog het feit dat mensen in de loop van hun leven steeds meer psychische veranderingen gaan doormaken in een steeds minder voorspelbaar patroon. De kans dat het blijft klikken tussen mensen die het eens goed met elkaar konden vinden, neemt daardoor af. En dat terwijl die psychologische aansluiting op elkaar juist essentiëler is geworden. Vriendschappen en huwelijken houden daardoor minder lang stand. Wie niet wil vereenzamen moet voortdurend nieuwe relaties aanknopen.

3 GEVOLGEN VOOR HET HUWELIJK

Grote behoefte aan vaste levenspartner

Mensen zijn het dus gaan zoeken in een kleiner aantal intieme relaties. In wat voor relaties? Familie-relaties, huwelijksrelaties zowel als vriendschapsrelaties bieden daartoe mogelijkheden. Kennelijk heeft men het vooral gezocht in huwelijksrelaties. Waarom? Zoals al gezegd heeft de band met ouders, broers, zusters, neven enzovoort nogal te lijden gehad onder het proces van psychologische differentiatie. Familieleden kies je niet; je hebt ze, en het moet toevallig maar klikken. Eveneens is er al opgemerkt, dat de grote familieverbanden moeilijk stand houden bij grote mobiliteit. Vrienden zijn wél gekozen op grond van hun specifieke psychologische constellatie. Vriendschapsrelaties bieden echter minder uitzicht op continuïteit dan familie- en huwelijksrelaties. Zij zijn minder verankerd in huisvesting, bezit, procreatie en sexualiteit. Vrienden raak je bij verhuizing nog eerder kwijt dan je familie. Omdat mensen zo afhankelijk zijn geworden van hun intieme relaties, wordt de behoefte aan zekerheid op dat vlak sterker. Men volstaat daarom niet graag met zomaar wat goede vrienden. Een vaste levenspartner biedt meer zekerheid, een ‘totale’ relatie meer uitzicht op vervulling. Het huwelijk was daarvoor als kader al beschikbaar, en lijkt zich ook meer naar de veranderde behoefte gevoegd te hebben. Het idee van de romantische liefde tussen man en vrouw, dat in de loop van het moderniseringsproces steeds verder gestalte krijgt, sloot goed aan op de groeiende behoefte aan meer-omvattende gevoelsmatige relaties. Vergelijkbare voorzieningen hebben zich op het vlak van vriendschaps- en familierelaties nauwelijks ontwikkeld.

Het huwelijk had ook voor, dat sexueel contact er zo vanzelfsprekend bij hoorde. Zoals gezegd werd als gevolg van het streven naar intenser relaties het krachtige expressiemiddel van geslachtelijk verkeer steeds onontbeerlijker. Als gevolg van een nog niet goed verklaarde verpreutsing in de 18e en 19e eeuw werd een huwelijksrelatie later bovendien haast een noodzaak om überhaupt nog aan je trekken te komen. Het valt te begrijpen dat het huwelijk al met al meer in trek raakte. Steeds meer mensen togen naar het stadhuis.

Omdat meer mensen een groter deel van hun tijd in gezelschap van een huwelijkspartner gingen doorbrengen, werd het moeilijker om vrienden te vinden die steeds beschikbaar waren, kon men minder rekenen op een stabiele kring van vrije jongens, werd de kroeg minder gezellig, de straat leger en werd zelfs het ouderlijk huis minder aantrekkelijk. Men vond er steeds minder gezelschap van ongetrouwde broers en zusters en van commensaals. Steeds meer kregen de bezoeken het karakter van de verplichting de ouwe lui niet te laten vereenzamen. Dit versterkt de tendens om te trouwen. Zodoende lijkt een zelfversterkend proces op gang te zijn gekomen, waarin het huwelijk steeds overheersender en steeds onmisbaarder werd.³

Andere verhouding tussen man en vrouw

Zo kon het gebeuren dat de toegenomen behoefte aan intieme relaties voornamelijk zijn beslag

kreeg in het huwelijk. Dit alles maakt veel veranderingen, die in de loop van de tijd in het huwelijk hebben plaats gevonden, begrijpelijk. Vanzelfsprekend worden de relaties tussen man en vrouw minder zakelijk en meer gevoelsmatig van aard. In het proces van sociale differentiatie waren trouwens al veel zakelijke functies aan het huwelijk onttrokken.

Vanzelfsprekend is ook dat mensen vrijheid van partnerkeuze gaan opeisen. Eveneens ligt voor de hand dat de partners zich minder gaan mengen in buurt- en familielevens. Het feit dat die contacten allengs minder bevredigend werden, is juist één van de redenen dat zoveel mensen zich in het huwelijk gestort hebben. Het unieke karakter dat de relatie krijgt maakt ook begrijpelijk, dat de verhoudingen minder goed van buiten af bestierd kunnen worden op grond van algemene volkswijsheden. Omdat de huwelijksrelatie ook zoveel belangrijker is geworden, zijn de partners ook minder geneigd om bemoeienis van buiten-af te pikken. Waar partners zo afhankelijk van elkaar worden is het ook begrijpelijk dat de machtsverhoudingen minder ongelijk worden en meer naar een evenwicht tenderen.

Meer huwelijksproblemen

Tenslotte is ook begrijpelijk waarom het huwelijk minder stabiel is geworden. Zoals al gezegd leidt de concentratie van emotionele expressie in minder relaties onvermijdelijk tot een grote kans dat men ergens tekort komt. Momenteel is wat dat betreft veel op het huwelijk geconcentreerd. Veel mensen hebben bijna alles op die ene kaart gezet. Dat is niet zonder risico's.

Ook is al gewezen op de groeiende kans, dat mensen in de loop van hun leven uit elkaar groeien. Die kans op het ontstaan van psychische verschillen wordt nog eens extra groot als mensen langer leven en vroeger trouwen. Hoe ouder iemand wordt, hoe groter de kans, dat hij op wezenlijke punten verandert, en hoe jonger iemand trouwt, hoe meer van die veranderingen zich binnen de huwelijksrelatie zullen doen gelden en omdat men minder is uitgerijpt en het huwelijk langer duurt.

De gemiddelde levensduur is toegenomen en de gemiddelde huwelijksleeftijd is gedaald. Dit zal het echtscheidingscijfer zeker hebben beïnvloed. Tenslotte is het ook denkbaar dat de allengs gegroeide monopoliepositie van het huwelijk mensen in het huwelijk drijft die daar eigenlijk niet zo geschikt voor zijn, of aanzet tot een overhaaste partnerkeuze om in godsnaam maar onder de pannen te zijn. De daling van de huwelijksleeftijd en het steeds vroeger aanknopen van vaste verkering wijst op een druk in die richting.

Al met al maakt dit verhaal hopelijk begrijpelijk, dat het huwelijk tegelijkertijd belangrijker en problematischer is geworden. De tegenstrijdige trends die we in het begin van dit artikel noteerden vloeien logisch voort uit hetzelfde ontwikkelingsproces.

4 TOEKOMST

Het hierboven genoemde ontwikkelingsproces loopt al honderden jaren en schijnt zich allengs sneller te zijn gaan voltrekken. De laatste decennia wel het hardst. Er zijn geen redenen om aan te nemen dat het plotseling zou gaan stoppen. Dat is zelfs onaannemelijk. Het proces van institutionele differentiering gaat nog steeds voort. Ook is er nog sprake van een steeds verder gaande individuatie op het psychologische vlak. We moeten daarom ernstig rekening houden met een voortzetting van de trend. Dat betekent dat huwelijksrelaties nog belangrijker en

problematischer worden. Meer mensen zullen samenwonen, mee scheidingen, groter problemen voor alleenstaanden, groter weerslag van relatieproblemen op gezondheid en geluk, enzovoort. Met het verder toenemen van het belang van intense relaties zullen waarschijnlijk ook meer verschillende daarop gerichte relatievormen gaan ontstaan. We zien nu al een zekere differentiëring in vormen van *full-time levenspartner-relaties*. Samenwonen betekent niet meer automatisch trouwen en kinderen krijgen. Er vindt ook een forse toename van het aantal concubinaten plaats en zijn er ook aanwijzingen dat meer mensen in driehoeksverhoudingen gaan leven, meer echtparen met één of meer andere paren samen een huishouden opzetten en ook enkele communale leefgemeenschappen van de grond komen. Er lijkt een toename van het aantal vrijwillig kinderloze huwelijken in gang te zijn.

Tevens lijkt de groeiende behoefte aan intense contacten een groeiende behoefte aan *parttime relaties* te scheppen, ook naast een fulltime relatie. Het zal steeds gewoner worden dat man en vrouw er een vriend of vriendin op nahouden. Geen 'vriend' in de betekenis van 'kameraad', maar meer in de zin van minnaar. In steeds belangrijker en steeds kwetsbaarder wordende relaties lijkt sexueel contact nog steeds noodzakelijker te worden.

Noten

1. W. R. Gove, 'The relation between sexroles, marital status and mental illness', *Social Forces*, 1972 vol. 51 p. 34-44.
Sex, marital status and maternity', *American Journal of Sociology* 1973, vol. 79 p. 45-67.
2. R. Veenhoven, 'The growing impact of marriage', nog ongepubliceerd artikel, Rotterdam 1976.
3. R. Veenhoven, 'Zin en onzin over het gezin', *Vrij Nederland*, 28 april 1973, p. 13-15.